

Roman Gospođa Bovary Gustavea Flauberta i njegove filmske adaptacije

---

Brekalo, Monika

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:005870>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA KROATISTIKU

ZAVRŠNI RAD

**ROMAN *GOSPOĐA BOVARY* GUSTAVEA FLAUBERTA I
NJEGOVE FILMSKE ADAPTACIJE**

Mentor: Izv. prof. dr. sc. Danijela Marot Kiš

Studentica: Monika Brekalo

Rijeka, 2017.

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Gustave Flaubert	2
3. O romanu <i>Gospođa Bovary</i>	3
4. Filmska adaptacija <i>Gospođe Bovary</i>	6
4.1. Film <i>Gospođa Bovary</i> (2014)	7
4.2. Film <i>Gospođa Bovary</i> (1991)	11
4.3. Film <i>Gospođa Bovary</i> (1949)	14
5. Usporedba filma s književnim djelom	17
6. Razvoj Emmine identiteta u patrijarhalnom okruženju	19
7. Zaključak	21
8. Popis literature	22

1. Uvod

U završnom radu osvrnut ću se na značajke romana *Gospođa Bovary*, francuskog autora Gustavea Flauberta, koji ću usporediti s četiri filmske adaptacije. Filmske adaptacije stvarane su u različitim vremenskim razdobljima, pri čemu je prisutna najvidljivija razlika u poimanju žene tog doba, ali i naglaska na patrijarhalno. Prvenstveno, bit će riječi o samom autoru Gustaveu Flaubertu, njegovu životu, ali i kaznenom postupku koji se vodio protiv njega zbog objavljivanja knjige koja je osuđena zbog nemoralna. U sva četiri filma naglasak će biti stavljen na položaj žene u društvu te odnos drugih spram nje. Najdominantnija protagonistica Emma, poprima ulogu fatalne zavodnice. Ne uspijeva se snaći u sredini koja ju okružuje, posrće te naposljetku doživljava moralni, psihički, ali i fizički krah.

Motiv koji će dominirati u romanu bit će ponajviše Emmino tijelo, ali i njezina seksualnost, kojom se dodatno naglašava Emmina nemoralnost. Neshvaćena od drugih, neprilagođena i drugačija, Emma se postepeno otuđuje od vlastitih ideala, obitelji, ali i okruženja, a utočište pronalazi u preljubničkim aferama koje su njezin jedini izlaz te odmak od ustaljene patrijarhalne kolotečine koja ju guši, pritišće i opterećuje. Usporedbom filma i knjige bit će prikazano niz sličnosti, ali i različitosti. Emma će u oba slučaja biti prikazana kao *femme fatale* točnije, žena koja je svojim osebujnim karakterom obilježila razdoblje razvijena realizma, ali i cjelokupne svjetske književnosti uopće.

2. Gustave Flaubert

Francuski autor Gustave Flaubert smatra se jednim od najznačajnijih prozaika svjetske književnosti. Rođen je 1821. godine u Rouenu, a umro je 1880. godine.¹ Potječe iz bogate i ugledne obitelji, a svoje školovanje započinje u Parizu. Zarana je počeo pisati, a već s četrnaest godina počinje objavljivati književne novine. Zbog zdravstvenih poteškoća odustaje od studija te život nastavlja u mirnom seoskom okruženju. Ondje je nastavio stvarati najznačajnija djela europske, ali i svjetske književnosti. Flaubert je nesumnjivo postao jedan od prvih književnika koji je pisao o srednjem sloju te prikazao njihov život bez imalo ukrašavanja.² Također, Flaubert je bio slikar provincijalne pustoši, licemjera ali i građanske ograničenosti.³ Nikada nije bio zadovoljan učinjenim, težio je savršenstvu, ali i preciznosti, a neke od ulomaka više je puta prerađivao i dotjerivao.

Autor je realističkog romana *Sentimentalni odgoj* (1869). Navedeni roman smatra se poluautobiografskim, a s njim je stekao izrazitu popularnost. Osim toga, napisao je i romane kao što su: *Salamambo* (1862) *Bouvard i Pecuchet* (nedovršen) te *Gospođa Bovary* (1857). Roman *Gospođa Bovary* osuđen je zbog nemoralna, ali je naposljetku ipak oslobođen optužbe. Sudski proces djelu je već zarana priskrbio iznimnu popularnost. Djelo je nastajalo sporo, a Flaubert je za navedeni roman napravio čak 57 različitih scenarija.⁴

Također, Gustave Flaubert cijeli svoj život posvetio je pisanju, a književnost je smatrao uzvišenom te važnom funkcijom. Flauberta je roman *Gospođa Bovary* preko noći učinilo slavnim, a od strane publike pobudilo oduševljenje i zanimanje.

---

¹ Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19850> (datum preuzimanja: 8.8.2017.)

² Čitaj knjigu, <https://citajknjigu.com/gospodin-bovary-i-mucenik-stila-gustav-flaubert/> (datum preuzimanja: 8.8.2017.)

³ Ibid.

⁴ Filipović, R.: *Hrvatski jezik za državnu maturu*, Element, Zagreb, 2011., str.137.

3. O romanu *Gospođa Bovary*

Navedeno književno djelo pripada razdoblju razvijenog realizma, a objavljeno je 1857. godine u Parizu.⁵ Roman sadrži tri dijela, a radnja teče linearno-kronološkim slijedom. Također, prisutna su minimalna odstupanja od čvrste linearnosti. Odstupanja se očituju u referencama na Charlesovo djetinjstvo, ali i cjelokupno odrastanje. Prvi i treći dio uokvireni su Charlesovim djetinjstvom, životom, ali i smrću, dok drugi dio prikazuje Charlesov brak s Emmom, ali i njezino posrtanje. Ideju za navedeni roman Flaubert crpi iz crne kronike jednoga lista.⁶ U romanu je naglasak stavljen na psihološku karakterizaciju likova, ali i korespondiranje sna i jave, životne sreće i razočarenja.

Gospođa Bovary smatra se jednim od najslavnijih romana u razdoblju realizma, ali i svjetske književnosti uopće. Roman se bavi tematikom nesretnog braka, preljuba i smrti glavne protagonistkinje. Čest motiv koji je prisutan u romanu jest učestalost broja tri. Prisutna su tri konteksta. Prvi je vezan uz Leona i Emmu, drugi uz Rodolpha i Emmu, a posljednji prikazuje Charlesa i njegovu smrt. Emma je prikazana kao fatalna žena koja svojim osebnim i nametljivim karakterom podliježe utjecaju seksualnih i gospodarskih diskursa 19. stoljeća. U romanu *Gospođa Bovary* Gustavea Flauberta korišteni su autobiografski elementi. Oni se očituju prilikom opisa normandijskih sela u kojima je radnja smještena, a autor romana je i sam ondje živio.⁷

Radnja romana smještena je polovicom 19. stoljeća. Emma je kći imućnog seoskog gazde koja je odgajana u samostanu. Njezin boravak u samostanu obilježen je jeftinim ljubavnim romanima koje je čitala te su isti zaokupili njezino djetinjstvo i tinejdžerske dane. Udaje se za Charlesa, seoskog liječnika koji je prethodno bio u braku, no supruga mu je preminula. Emma i Charles okruženi su malograđanskom sredinom francuske pokrajine Normandije. Emma brak sa svojim suprugom doživljava monotono i dosadno, a vlastita muža smatra neukim i ograničenim. Zaljubi se u mladog Leona s kojim doživi platonsku simpatiju, no ona biva prekinuta njegovim odlaskom u drugi grad. Nedugo nakon prvog ljubavnog kraha koji doživljava s ljubavnikom Leonom, ona podliježe čarima strastvenog zavodnika Rodolpha. S njim također doživi ljubavni neuspjeh te se odlučuje na konačni pothvat, smrt.

---

⁵ Čitaj knjigu, <https://citajknjigu.com/gospodin-bovary-i-mucenik-stila-gustav-flaubert/> (datum preuzimanja: 8.8.2017.)

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

Nedugo nakon toga umire i Charles, a cinični ljekarnik Homais neometano nastavlja svoju karijeru.

Emma biva sagledana kroz dva aspekta. Prvenstveno, zbog vlastitih ideala donosi propast vlastitoj obitelji, a s druge strane prisutna je rodna problematika. Točnije, njezino ponašanje uzrokovano je rodnim odnosom moći, a njezin lik postaje zarobljenikom vlastitih težnji. Emmin život obilježen je vjenčanjem, ali i balom na kojem se susreće s mondenom, do tad nepoznatom sredinom. Također, prisustvuje poljoprivrednom sajmu. Ondje podliježe čarima zavodnika Rodolpha. Naposljetku, njezin konačan krah vezan je uz odlazak na operu te ponovni susret s mladim pisarom Leonom. Prilikom odvijanja navedenih događaja, naglasak je stavljen na pretjerivanje glavne protagonistice Emme, koja žudi za superiornošću, ali i materijalnoj sigurnosti te samim time dovodi u pitanje ulogu supruge i majke. Njezin problem jest ne kritičko čitanje. Ona vjeruje svemu te imitira luksuz i literaturu koju je iščitavala još kao djevojka. Emma biva dvostruko zavedena, od strane svojih ljubavnika te jeftinih *ljubića*, točnije literature.

*Spopadala ju je želja da putuje ili da se vrati u samostanski život. Željela je u isti mah umrijeti i živjeti u Parizu.*⁸

Emma postaje revoltirana fizičkim promjenama kojima podliježe Charles. To je najvidljivije u njegovim fizičkim promjenama poput debljanja ili mljackanja. Emma postaje idealnom junakinjom, ali i simbolom konzumacije, dok su ostali likovi prikazani kao prosječni i bezlični. Charles je prikazan kao prosječan seoski liječnik, a njegovim opisom stvara se dodatni kontrapunkt u odnosu na Emmu.

*U razgovoru je Charles bio bez ikakve živosti i duhovitosti, u njemu su se nizale najobičnije misli u svome svakidašnjem ruhu ne izazivajući nikakva uzbuđenja, smijeha ili maštanja.*⁹

Ostali likovi nosioci su vlastitih ideja i vrijednosti, poput svećenika ili Harenga koji ističu materijalnu stranu. Jedan od glavnih pokretača događaja u romanu postaje Homais. On je prikazan kao neinteligentan, uobražen pojedinac, motiviran vlastitim interesima. On kontrolira društvene procese te nagovara Charlesa na operaciju koja će postati jedna od ključnih elemenata u izgradnji odnosa Emme i Charlesa.

---

⁸ Flaubert, G.: *Gospođa Bovary*, ABC naklada, Zagreb, 2003., str. 71.

⁹ Ibid., str. 52.

Homais se sjao od ponosa u ulozi domaćina, a tužna pomisao na Bovaryja, kojeg je sebično uspoređivao sa sobom, povećavala je u neku ruku njegovo zadovoljstvo; osim toga, nazočnost slavnog doktora zanosila ga je. Razmetao se svojom učenošću, navodeći bez repa i glave španjolske muhe, biljni otrov, mancanilju, riđovku.¹⁰

Sam autor Gustave Flaubert nestaje iz djela te samim tim provocira prijašnju autorovu dužnost. U romanu pratimo lagan, ali nezaustavljiv proces rastvaranja ideja, strasti, ali i subjektivnog života smještenog u jednoliko zbivanje svakidašnjice.¹¹

Važno je naglasiti da je roman *Gospođa Bovary* 1857. godine osuđen zbog nemoralna, a on se očituje prilikom opisa glavne protagonistice Emme, koja se odbija prikloniti društvenim normama i sredini. U svojoj temeljnoj temi, ali i fabuli, roman prikazuje problem braka i obiteljskog života.¹²

Za realistički roman karakteristična je sklonost prema tragičnom, a tragično se ostvaruje u neumitnosti postupnog propadanja.¹³ To je sadržano prilikom opisa Emme i njezina života. Roman je oslobođen krivnje jer je Flaubert naposljetku romana ipak smrću kaznio nemoralnu Emmu.

---

¹⁰ Ibid., str. 338.

¹¹ Solar, M.: *Suvremena svjetska književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1982., str. 65.

¹² Flaker, A. ur.: *Povijest svjetske književnosti*, Mladost, Zagreb, 1975., str. 335.

¹³ Solar, M.: *Suvremena svjetska književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1982., str. 65.

4. Filmska adaptacija *Gospođe Bovary*

Kad govorimo o *Gospođi Bovary* i o njezinim filmskim adaptacijama, snimljeno je niz filmskih inačica koje obrađuju tematiku jednog od ključnih romana za razdoblje razvijena realizma, ali i svjetske književnosti uopće. Postoje različite interpretacije istoimenog romana, a o redatelju ovisi na koji način će pristupiti književnom djelu. Filmske adaptacije koje će obraditi razlikovat će se prvenstveno u poimanju glavne protagonistice Emme te će na različit način prikazati njen položaj u društvu, odnos prema Charlesu, ljubavnicima, ali i sredini koja ju okružuje. Bit će prikazane tri filmske adaptacije uzete iz različitih vremenskih razdoblja, zbog najvidljivije razlike u poimanju žene, odnosno njezina vlastita tijela. Film, baš poput knjige, zrcali patrijarhalnu sredinu u kojoj se glavna protagonistica ne snalazi i gubi vlastiti identitet.

Emma, kao svojevrsna *femme fatale* tijekom cjelokupnog života pokušat će se oduprijeti takvom društvenom poretku, a to će ju naposljetku koštati vlastita života, točnije psihičke, ali i fizičke propasti. U većini slučajeva književna djela danas su mnogo bolje napravljena od same filmske adaptacije, a čitatelju odnosno gledatelju prepušteno je donijeti vlastiti sud i prikloniti se verziji koja mu više odgovara. Pogledavši film i pročitavši knjigu, čitatelj, odnosno gledatelj imat će veće iskustvo o samome djelu. Vlastitom intuicijom i kritičkim stavom opredijelit će se za verziju koju smatra kvalitetnijom i boljom.

4.1. Film *Gospođa Bovary* (2014)

Prvenstveno, usporedit ću književno djelo s filmom *Gospođa Bovary* iz 2014. godine. Redateljica ovoga filma jest Sophia Barthes, a film je snimljen na engleskom jeziku. Što se navedena filma tiče, vidljiva je uokvirena kompozicija. Kraj je ujedno i početak filma, a samim time se sugerira Emmaina propast. Ona se otruje i bježi kroz šumske predjele od svojih problema. Bježeći od problema, protagonistica bježi od sebe same, iako u konačnici zna što ju očekuje. Naglasak je stavljen na pejzaž koji simbolizira čistoću i mir, ali i tmurnu atmosferu. Tijekom cjelokupnog romana pratimo njezinu nemogućnost za ostvarivanjem istinske i prave ljubavi za kojom žudi u svojoj mladosti, ali i kasnije. U navedenom filmu pratimo glavnu protagonisticu Emmu, koja je opisana kao dominantna, jaka i nepokolebljiva žena, dok je Charles okarakteriziran kao pasivno, beskarakterno i monotono biće.

Charles bijaše natmuren: bolesnici nisu dolazili. Po cijele je sate sjedio bez riječi, odlazio spavati u ordinaciju ili gledao ženu nad švelom. Da se rastrese, uze po kući obavljati teške poslove te čak pokuša obojiti tavan ostatkom boje što su je soboslikari bili ostavili.¹⁴

Vidljiva su značajna odstupanja prilikom usporedbe filmske adaptacije i književnog djela. Radnja je prvenstveno uokvirena osudom Gustavea Flauberta zbog nemoralna, a naposljetku njegovim oslobođenjem. Početak knjige uokviren je Charlesovim životom. Na samom početku pratimo njegov život od najranije faze njegova djetinjstva, mladost, sazrijevanje te naposljetku smrt. Upoznajemo Charlesa, klasičnog dosadnjikavog provincijskog mladića koji je odgajan pod strogom majčinskom zaštitom. Njegova mladost obilježena je studijem medicine, a život uokviren mirom i skladom.

Bitan element koji se pojavljuje u knjizi jest Emmino odrastanje u samostanu. Emma je odgajana na romantičkim romanima u kojima vidi svoje uzore i ideale koje će tražiti čitavog života te će je oni i odvesti u propast. Ona čita literaturu koja ju nadahnjuje prilikom stvaranja vlastita svijeta u kojem će glavnu ulogu igrati ona. U filmu je prikazan isključivo njezin odlazak iz samostana odnosno napuštanje snova, želja i sreće. Ondje je prikazana kao požrtvovna mlada žena, ambiciozna i željna uspjeha na društvenoj ljestvici. Izostavljanjem takvih elemenata u ekraniziranoj verziji, dodatno se naglašavaju narušeni bračni odnosi između Charlesa i Emme, psihološka karakterizacija glavne protagonistice te ljubavni zapleti.

---

¹⁴Flaubert, G.: *Gospođa Bovary*, ABC naklada, Zagreb, 2003., str. 57.

Također, o Charlesovu prijašnjem životu u filmu ne saznajemo ništa, kao ni o njegovoj prijašnjoj supruzi, odnosu prema roditeljima, njegovu upoznavanju s Emmom i sl.

Nadalje, bitan događaj koji sugerira promjenu u Emminu životu jest njezino vjenčanje s Charlesom. U filmu pratimo pripreme i sam čin vjenčanja, ali i proslavu na kojoj već tad Emma prikazuje odbojnost prema vlastitom mužu, njegovu običnost, nemaštovitost te bestrasnost. U književnom djelu sam čin vjenčanja opisan je kao Emmino pretjerivanje. Svadbena torta opisana je kao preslatka i nagomilana, što sugerira Emminu sladunjavost i naglašavanje, ali i rastrošnost. Vidljivo je da navedena filmska adaptacija ne slijedi film u potpunosti.

Izostavljeni su važni elementi koji se u književnom djelu smatraju bitnim pokretačima cjelokupne fabule kao što je primjerice bal, na kojem se Emma susreće s mondenom sredinom i od toga trenutka pa sve do kraja života žudit će za materijalnom sigurnošću i luksuzom. Ona tada upoznaje drugu stranu života, susreće se s raskoši koju prije nije poznavala. Žudi za fatalnim okusom luksuza i aristokracije, a bogatstvo na Emmi ostavi značajan i neizbrisiv trag. Također, bal je ostavio značajan utisak na Emmin život, jer ona ondje upoznaje Vikonta s kojim će biti zaokupljena sve do svoje smrti.

Bitan simbol koji se pojavljuje u filmu i djelu jest svilena zelena kutijica za cigarete koja je različito poimana te simbolizira luksuz.

No, Charles, bacivši posljednji pogled na hamove, spazi nešto na zemlji, među konjskim nogama pa podiže kutiju za cigare, obrubljenu zelenom svilom i s grbom u sredini, poput grba na vratima kočije.¹⁵

Naime, u književnom djelu Charles i Emma pronalaze ju vraćajući se iz Vaubyessarda te se u Emmi iznova pobudi strastvena želja za Vikantom o kojem neprestano mašta. U filmu zelena kutija cigareta pripada markizu u kojeg se naposljetku Emma zaljubi i koji ju vodi u propast.

Emmin odnos prema služavkama također je poiman različito. U književnome djelu dodatno je naglašena Emmina nervoza i živčanost. Sve mora biti unaprijed predodređeno, nezadovoljna je okolinom i ljudima koji ju okružuju, dok u filmu pretjerano ne naglašava svoje emocije pred drugima, ne kudi služavke, već krivi sama sebe za takav život.

---

¹⁵Ibid., str. 36

Najbitniji pokretač cjelokupne radnje u filmskoj, ali i književnoj verziji jest prodavač tkanina Lheureux (Lere). On se pojavljuje na početku i odigrat će ključnu ulogu u Emminu životu i u njezinoj psihičkoj i fizičkoj propasti. Lheureux prati Emmu od početka njezine propasti do njezina konačnoga svršetka. Gospodari ostalim likovima, ponajviše Emmom. Ona zbog svoje nemogućnosti opiranja drugima i naivnosti potpada pod Lereov utjecaj i propada tjelesno, ali i duhovno. On zna za sve njezine grijeha i svjesno ju uništava nudeći joj karte za koncert na kojem iznova susreće mladog pisara Leona. Također, važnu ulogu odigrat će ljekarnik Homais koji je zajedno s Lereom jedan od glavnih pokretača cjelokupne fabule u navedenoj filmskoj adaptaciji. On nagovara Emmina supruga na operaciju Hipolitove noge, no operacija naposljetku rezultira Hipolitovom smrću. Opisan je kao lik ograničenih kapaciteta, ali snalažljive prirode. On je komičan, bahat ali i ironičan. Njegov lik upoznajemo kroz religijske svjetonazore. Zadovoljan je vlastitom sudbinom te naposljetku sretno završi. Nakon par provedenih, za Emmu nesretnih bračnih dana, ona upoznaje mladog pisara Leona.

*U duši međutim očekivala je neki događaj. Kao mornari u velikoj opasnosti, očajnim je pogledom razgledala usamljenost svog života, tražeći u daljini kakvo bijelo jedro u gustojmagli na obzoru.*¹⁶

Odnos Emme, Leona i Rodolpha u književnom djelu blizak je filmskoj adaptaciji. Emma se u filmu teže prepušta preljubničkom činu. Isprva, svojim ljubavnicima govori samo o prijateljstvu, a naposljetku ipak svjesno potpada pod njihov utjecaj. Leon i Rodolphe su opisani kao dva oprečna karaktera. Leon je opisan kukavički, dok je Rodolph bezosjećajan i umišljeni egoist. Nadalje, vidljivo je izostavljanje pojedinih likova u filmu poput Lestiboudois, Lefrancois, Roller, Riboudet i dr. Veliki naglasak stavljen je na Emmin odlazak župniku, koji je opisan kao negativan po Emmu. On nije sposoban uputiti Emmu prema ispravnome i prepušta ju samoj sebi. Kao što je već rečeno, kraj *Gospođe Bovary* u filmskoj ekranizaciji završava njezinom smrću, dok je u književnome djelu kraj uokviren Charlesovom smrću, točnije oslobođenjem Gustavea Flauberta osude zbog nemoralna.

Vidljiva su značajna odstupanja književnoga djela u usporedbi s filmom *Gospođa Bovary* iz 2014. godine redateljice Sophie Barthes. U filmu su izostavljeni ključni elementi koji su jedni od najvažnijih pokretača radnje u cjelokupnome romanu. Također, izostavljenost pojedinih likova čini film nedosljednim književnoga djela.

---

¹⁶Ibid., str. 96.

U ovoj filmskoj adaptaciji, Emmu ne upoznajemo u ulozi majke kao što je to prisutno u romanu. Naglasak je stavljen na Emmu Bovary, točnije njezin tjelesni i duhovni odnos prema dvojici ljubavnika Leonu i Rodolphu. Iako je sam kraj drugačije opisan, u oba slučaja uviđamo kritičko sagledavanje glavne protagonistkinje, znanosti, ali i racionalizma.

4.2. Film *Gospođa Bovary* (1991)

Redatelj *Gospođe Bovary* iz 1991. godine je Claude Chabrol. Ekranizacija iz 1991. godine ima znatno više podudarnosti s romanom. Film je snimljen u Francuskoj, mjesto je autentično, što je od velike važnosti jer je u razdoblju realizma veliki naglasak stavljen na što vjerodostojniji prikaz sela i grada. Za razliku od prethodne verzije, ova je snimljena na francuskome jeziku, čime se dodatno sugerira autentičnost. Puno pažnje posvećeno je detaljima poput kostima, kuća, okućnica, šuma, ulica, vremena i dr. Charles ima drugačiji pristup prema Emmi. Za razliku od prethodnog filma, on poduzima sve kako bi udovoljio Emmi. On čak eksperimentira s operacijom koja na kraju dovodi do katastrofe, ali ona je i dalje hladnokrvna prema njemu. Radi nje se i sele, a Charles čini sve kako bi se ona izliječila od teškog psihološkog stanja i depresije. On je u filmu prikazan fizički puno starije nego što je to u romanu.

Emma je u početku prikazana kao pasivna i monotona, a nakon odlaska na bal njezina težnja za raskošnim životom sve više raste. Kao i u književnome djelu, bal joj omogućava uvid u mondenu sredinu, a naposljetku ju ta težnja za materijalnim tjera u psihičku, ali i fizičku propast. Kada dolaze Leon i Rodolphe, ona mijenja svoj karakter, pri čemu je vidljiva gradacija glavne protagonistice Emme. Iako u početku pokušava očuvati svoj ugled, na kraju ispada nemoralna i povodljiva.

Ona je promjenljivog raspoloženja; isprva iskazuje ljubav Charlesu, a naposljetku ga ne može vidjeti. U njemu vidi spas od dosadnoga i monotonoga seoskoga života. Emma je dominantan karakter tijekom cjelokupnoga filma. U ovoj filmskoj inačici dodatno je naglašeno njezino psihološko stanje. Takvo ponašanje rezultira njezinim konačnim krahom. Emma svoje najintimnije misli iznosi putem monologa, npr. kada je bila prvi put s Rodolphom, došavši kući, ponavljala je na glas: *Imam ljubavnika! Imam ljubavnika.*

Jedini lik koji se izdvaja je Homais, čiji lik konstantno dominira. On ima potpuno drugačije razmišljanje i teži napretku. Dolazi do ideje za operaciju, kao što je to primjer i u samom romanu. To je jedini lik koji naposljetku završava sretno i zadovoljno. On piše članke te tako kontrolira društvene procese.

Iako je Chabrol pazio na detalje, glavna protagonistica Emma uvelike se razlikuje od one opisane u romanu. To je prije svega vidljivo u njezinom fizičkom izgledu. Naime, u filmu ona ima narančastu kosu umjesto crne i znatno je starija. Njezin odnos prema Charlesovoj obitelji, točnije majci, nije pretjerano prikazan. Emma u svojim ljubavnicima vidi ideale, a zbog svojih fantazija ona propada kao supruga, majka te kao žena.

Filmom je nemoguće prikazati cijeli roman od riječi do riječi, ali se često javljaju scene u kojima se citira tekst iz romana. Kako bi što sažetije prikazao roman, Chabrol uvodi pripovjedača koji prepričava jedan dio kako bi ubrzao cjelokupnu radnju. Pripovjedač iznosi svoja vlastita promišljanja o Emmi i Charlesu te nam nagovještava daljnji tijek radnje. Redatelj nas na samome kraju ne ostavlja u neznanju, već iznosi radnju do kraja kao što je to slučaj i u romanu.

Što se samoga početka tiče, vidljiva je razlika u odnosu na roman. Na početku filma upoznajemo Charlesa i njegov odlazak Emminu ocu. Ne saznajemo ništa o Emminoj prošlosti, kao ni njezinom samostanskom odrastanju, pa tako ni o Charlesovom.

Kraj je identičan onom u romanu. Emma ispija otrov te umre u strašnim mukama, a o Charlesovoj smrti saznajemo iz pripovjedačeve perspektive. Emmina posljednja riječ bijaše "slijepac", kao što je to bio slučaj u romanu. Osim toga, pripovjedač naposljetku iznosi sudbinu Berte koja je identična onoj u knjizi. Pripovjedač je identičan onome u romanu. Objektivna je, ali i ironična.

Nadalje, jedan od bitnih motiva koji se pojavljuje jest zrcalo. Motiv zrcala u filmu se prikazuje dva puta, a njime se sugerira Emmin pogled na svijet, ali i njezina unutrašnja promišljanja. Ono zrcali Emmine težnje da postane dijelom mondenog, visokog društva. Prema ostalim likovima osjeća se svojevrsna distanca. Veći naglasak je stavljen na detaljiziranost prostora te težnju da se što reprezentativnije prikažu dijelovi koji su zastupljeni u romanu.

Scena sajma je značajna jer prikazuje malograđansku sredinu te ujedno najavljuje ljubavnu vezu s Rodolphom. Osim scene sajma, prisutna je i ona u operi, gdje je naglasak stavljen na provincijsku sredinu. Motiv materijalizma javlja se od trenutka kada dolazi Lheureux koji joj nudi tkaninu i druge luksuzne stvari kojima ona ne može odoljeti. Osim nje, ostali likovi žele se uzdići i teže novčanoj sigurnosti. Javlja se i religijska komponenta, koja je prisutna i u romanu. Emma u nadi za pomoć odlazi svećeniku koji je zauzet

podučavanjem djece i shvaća ju na krivi način. Javlja se sukob između Homaisa i svećenika. Homais kritizira crkvu i kršćanstvo općenito.

Radnja teče linearno-kronološki, kao što je to primjer i u samome romanu, a prisutna su minimalna odstupanja. Za razliku od prethodne verzije, točnije one iz 2014. godine, ova verzija je znatno čednija. Ne prikazuju se detaljno seksualne scene Emme i njezinih ljubavnika kao ni Charlesa, što je rezultat razdoblja kojem film pripada, ali i društva koje je bilo mnogo konzervativnije.

Iako je ova verzija filma znatno bliža samom romanu od prethodne, u njoj je prisutno niz odstupanja i izostavljanja bitnih događaja, kao i elemenata koji su ključni pokretači radnje.

4.3. Film *Gospođa Bovary* (1949)

Film *Gospođa Bovary* iz 1949. godine režirao je Vincente Minelli. *Gospođa Bovary* je crno-bijeli film na engleskom jeziku. Cjelokupna radnja započinje Gustavom Flaubertom i njegovim boravkom u sudnici u kojoj kako i sam kaže brani svoju knjigu osuđenu zbog nemoralna. Tužiteljstvo navodi kako je Flaubert prikazao ženu, točnije Emmu koja je zbog svog dvostrukog preljubničkog čina sramota za cjelokupnu Francusku, ali i za ženski rod. Nadalje, Flaubertu zamjeraju što nas, čitatelje niti u jednom trenutku ne poziva da osudimo Emmu zbog preljubništva, zanemarivanja djeteta, ali i vlastitog supruga. Prepričavajući život Emme, Flaubert nas vodi kroz njezinu svijest, a čitatelj je prepušten vlastitom intuicijom prosuditi kako će i na koji način tumači njezin život.

U ovoj verziji Flaubert se javlja kao pripovjedač koji navodi da je sve ono što je napisano istinito. Kroz perspektivu Flauberta, pratimo njezin život, uspone i padove te obiteljske odnose i sl. Mnogi događaji su pridodani ovoj verziji. Također, veliki naglasak stavljen je na detaljizirane prikaze interijera i eksterijera, prirodu, izgled seljaka i građana, a posebice na Emmine raskošne haljine. To je najvidljivije prilikom prikaza Emmine djevojačke sobe koja obiluje fotografijama iz rana djetinjstva, ali i romanima koje je čitala u samostanu.

Lik Emme Bovary je identičan onome u romanu. Ovdje je Emma, poput one u romanu, prikazana kao dvadesetogodišnjakinja. Ona je u ulozi zavodnice, koja je očarana Charlesom, zaintrigirana novom sredinom i životom koji će ju snaći. Nadalje, velika pažnja posvećena je uporabi lajtmotiva. Glazbom se odražavaju Emmina raspoloženja te se ujedno stvara specifičan, vlastiti ugođaj koji film pruža. U početku se prikazuje njezino odrastanje, ali i život u samostanu, gdje upoznaje svoje ideale koje je spoznala čitajući ljubavne romane. Emma se ne želi prikloniti promjenama niti sretnom životu s Charlesom, dok u romanu Emma nekoliko puta mijenja svoje mišljenje, ali i osjeća prema Charlesu i trudi se udovoljiti mu. Ona je pasivnija, ali i naklonjenija Charlesu. Također, prema sluškinjama ima mnogo prisniji i pozitivniji odnos od onog opisanog u romanu. Emma je opisana kao žena nezasićenih strasti, koja nakon svakog propalog sna zaželi neki novi, koji je samo trajan, dok joj iznova ne dosadi.

U ovoj filmskoj inačici veliku ulogu ima zrcalo koje se pojavljuje više puta tijekom filma. Prvi put se javlja na balu kada Emma biva okružena muškarcima koji ju mole za ples. Ona sebe vidi u zrcalu okružena tim muškarcima i to joj godi. Priklanja se mondenoj sredini i shvaća da svojom ženstvenošću i atributima može manipulirati muškarcima, ali i suprugom Charlesom. Zrcalo joj omogućava pogled na ženu kakvom bi htjela biti, no u stvarnosti nije. Iako ona u zrcalu vidi realnu sliku sebe i onoga čime je okružena, ona se ne budi iz svojih iluzija i snova. Te slike se prisjeća kasnije kada žali što živi jadnim i monotonim životom, a ne raskošnim kakvoga sanja. Kupovina skupocijenog, Emmu približava željenoj višoj klasi, točnije aristokratskom društvu za kojim cijeloga života žudi. Osim pojave zrcala, važan detalj su i zavjese. Na početku filma Emma kupuje nove za svoju kuću, a pred kraj svojega života žali se Leonu na jeftine zavjese u hotelskoj sobi, čime je dodatno naglašeno njezino pretjerivanje, ali i težnja za materijalnim usponom.

Odmah nakon vjenčanja Emma bježi od seljačkoga načina života, pijanaca, prostaka te primitivaca. Vjenčanje je prikazano prostački i divlje. Svadba joj omogućava ulaznicu u drugačiju sredinu u kojoj Leon čita poeziju, a Homais piše članke. To je ugledna sredina koja joj godi. Pripovjedač je priču oblikovao na način u kojem bi ljudi razumjeli Emmu, a ne osuđivali ju. Smatra da je nju takvu stvorio svijet, njezina okolina te poziva sve da joj oprostite jer je to u duhu kršćanstva.

Charles nikad nije u prvom planu, prema Emmi je brižan, pokušava ju razumjeti i pomoći joj. Unatoč svemu, on joj u potpunosti ne podilazi i nije joj pokoran. O tome svjedoči trenutak kad ju ošamari. Charles ipak ima savjest i odbija operirati Hipolita kako mu tim činom ne bi dodatno ugrozio život. Time je vidljivo odstupanje od samog romana.

Nadalje, važan je sam čin bala koji će uvelike promijeniti Emmin život i dodatno povećati njezinu ionaku bujnu maštu. Ona ondje dolazi u bliski kontakt s aristokracijom, pleše kao dama, dominira u dvorani, ali i društvu. Svi muškarci joj podilaze, dok njezinog muža ismijavaju. Rekla je da ne može disati, na što je aristokrat naredio slugama da razbiju prozore, što Emmi opet godi. No tada je počinje dozivati Charles i on ju na neki način budi iz tog sna, a ona se osjeća osramoćenom.

Bitno odstupanje prisutno je prilikom prikazivanja bala. U ovoj filmskoj inačici Emma i Charles već imaju dijete Berthu, pa tek onda odlaze na svečanost. Emmina haljina ondje je prikazana nakićeno te pomalo raskošno, a svi pogledi su uprti u nju. Također, Charles na balu prekida ples Emme i Vikonta, a ona bježi od vlastita muža.

Nadalje, Emma je izrazito je frustrirana vlastitim fizičkim izgledom i ne može podnijeti starenje, pa nakon što se pogleda u ogledalo počne mahnitno nanositi puder na lice čime se dodatno naglašava njezin, već ionako osebujan i pretjerano dominantan karakter.

Emmin odnos prema djetetu jednak je kao i u romanu. Ona ga zapostavlja većinu vremena te bježi s ljubavnikom i ostavlja dijete Charlesu. Film završava drugačije nego roman. Nakon Emmine smrti Charles ne umire, već se seli zajedno s kćeri Berthom. Za razliku od Emme, Charles brine o kćeri. U ovoj verziji, naglasak nije toliko stavljen na Homaisa kao što je to u prethodne dvije filmske varijante. Također, bitno odstupanje vidljivo je prilikom operacije Hippolitove noge od koje Charles odustaje. Charles nije prikazan pasivno, već djeluje i ne priklanja se uvijek sredini koja ga okružuje te pokušava kontrolirati cjelokupnu situaciju

Ova filmska inačica prikazana je najčednije, zbog vremenskog razdoblja kad je film sniman. Ne prikazuju se seksualne scene Emme, njezina supruga, kao niti ljubavnika Leona i Rodolpha.

Kroz cjelokupnu radnju vodi nas sam autor Gustave Flaubert, koji se iznova pojavljuje na kraju. Ova filmska inačica završava Flaubertovom rečenicom da *istina živi zauvijek, a za ljude to ne važi*. Iako film završava tragično, Emminom smrću, Charles i Bertha ipak ostaju živi i kreću u novi život, onaj bez Emme.

5. Usporedba filma s književnim djelom

Analizirajući tri različite filmske adaptacije, vidljiva su značajna odstupanja, ali i sličnosti s navedenim romanom *Gospođa Bovary*. Nijedna filmska inačica ovoga kulturnoga romana ne prikazuje u cijelosti odnos Emme i njezinih ljubavnika onako kako je on opisan u samome romanu. Izostavljanjem bitnih dijelova, koji su ujedno i pokretači radnje narušava se cjelokupna struktura romana. Uspoređujući navedeni film s književnim djelom, vidljivo je da Emma u ekraniziranoj verziji iz 2014. godine nije u cijelosti prikazana onakvom kako ju je Flaubert prikazao u romanu. Ona je u filmu opisana suprotno, različitoga fizičkoga izgleda, ali i odnosa prema svojim ljubavnicima.

Charlesa iznenadi bjelina njezinih noktiju. Bijahu sjajni, tanki pri vrhu, čistiji od djepske bjelokosti i podrezani u obliku badema. Ruka joj, ipak, ne bijaše lijepa, možda je bila nedostatno blijeda, a i pomalo suha u člancima; bijaše, isto tako, i predugačka, a u obrisu joj nije bilo mekih oblina.¹⁷

Govoreći o Emmi Bovary, u njezinom se liku najjasnije očituje nemogućnost pojedinca da se ostvari u društvenoj zajednici kojom je okružen te je konstantno u sprezi s predrasudama (osobnim i kolektivnim).¹⁸ U navedenom djelu vidljiv je konstantan sukob tjelesnih i duhovnih osobina koje se ocrtavaju kroz glavnu protagonisticu. Njezin tjelesni identitet nestalan je i promjenjiv, podložan fizičkim zakonima propadljivosti te ne može biti uporištem osobnog pozicioniranja u svijetu.¹⁹

Ključni pokretači radnje kao i promjene u Emminu životu naglašene su u sve tri filmske inačice. One se očituju u prikazu vjenčanja koje je u sva tri slučaja opisano kao divlje i prostačko. Nadalje, prisutna je balska svečanost kojom se sugerira ulazak u mondeno aristokratsko društvo, ali i rast Emmine težnje za istim. Prisutan je i poljoprivredni sajam, na kojem se Emma prepušta strastima s Charlesom te naposljetku opera kojom se dodatno naglašava Emmina konačna propast.

---

¹⁷Ibid., str. 12.

¹⁸ Biti, M. i Marot Kiš, D. : *Poetika uma*. Osvajanje, propitivanje i spašavanje značenja, Zagreb, 2008., str.155.

¹⁹ Ibid., str. 158

Odstupanja su vidljiva prilikom same naracije. Za filmsku adaptaciju iz 2014. godine karakteristična je uokvirena struktura u kojoj je početak je ujedno i kraj filma. Što se ostale dvije filmske inačice tiče, njih karakterizira linearno-kronološka struktura, s minimalnim odstupanjima, točnije analepsama koje su vezane uz život Charlesa, ali i Emme. Takva naracija slijedi onu kakva je prisutna u samome romanu.

Osim navedene, prisutne su i brojne druge ekranizacije istoimenoga djela. Filmovi, ovisno o razdoblju kojemu pripadaju različito sagledavaju i prikazuju ljubavne scene, pa će tako za verziju iz 1949. godine biti karakterističan najčedniji prikazi ljubavnih odnosa Emme i njezinih ljubavnika, ali i Charlesa, dok u verziji iz 2014. takve scene nisu cenzurirane.

Odstupanja koja su vidljiva u navedenim filmskim adaptacijama omogućila su redateljima svojevrsnu slobodu i prikaz Emme i njezine sredine onakvom kakvom su ju oni pojмили. Svaka od navedenih ekranizacija ovog klasika, omogućuje različit uvid u lik glavne protagonistice Emme, a o gledatelju ovisi na koji način će ju sagledati i kakav će kritički stav zauzeti prema njoj. Unatoč tomu, moramo biti svjesni činjenice da je Emma svakako jedna od ključnih protagonistica koja je, uništivši svoj život uništila i tuđi, onaj Charlesa i kćeri Berthe te da je svojim vlastitim težnjama ujedno uništila neostvarene iluzije i idilu za kojom je čitavog života čeznula.

6. Razvoj Emma identiteta u patrijarhalnom okruženju

Oblikovanje Emma identiteta pratimo od njezina najranijeg odrastanja u samostanu, pa sve do njezine smrti. Ona je poimana ambivalentno. Mijenja svoje mišljenje od trenutka do trenutka, povodljiva je i u stalnom je sukobu sa idealnim ja.

Čas je bila vesela i gledala bezazlenim očima, a odmah zatim napola bi zatvorila vjeđe i s pogledom punim tuge misli su joj bogzna kuda bludjele.²⁰

Ona stasava kao mlada i nadobudna djevojka koja kroz patetične sadržaje jeftinih *ljubića* izrasta u mladu buntovnicu željnu pažnje, avantura, ali zabranjene ljubavi. Za njezinu pretjeranu emocionalnu osjetljivost krivi su ljubavni romani koje je iščitavala te samim time stekla krivu percepciju o muškarcima, ali i svijetu. Ljubavni, pretjerano sentimentalni romani, omogućili su joj iskrivljenu i pomalo nestvarnu sliku svijeta temeljenu na iluzijama, snovima, ali i mašti. Nesumnjivo je da roman *Gospođa Bovary* spaja temeljna načela feminističkog teksta u kojem se javlja se ženski glas, pripovijeda se iz ženske vizure, a sve je bazirano na ženskom iskustvu.²¹ Emma je postupno gradila svoje snove, maštala je, a sebe je smatrala izrazito visoko pozicioniranom u društvu, ali i općenito. Težila je luksuzu, prestižu te se s takvom pretencioznošću prezentirala u javnosti. Emma identitet stasavao je zajedno sa visokim predodžbama koje je imala o sebi, zajedno sa maštom i neostvarenim snovima kojima je čitavog života težila.

Ulaskom u brak, Emma svoj identitet naglo počne mijenjati. Ona poprima ulogu supruge, majke, ali i ljubavnice. Ona biva izrevoltirana svakim Charlesovim potezom. Brak s Charlesom joj narušava snove o idealnoj, emocionalnoj ljubavi. Tijekom čitavog svog suživota sa suprugom, Emma se odbija prikloniti društvenim normama te se suprotstavlja patrijarhalnim zakonitostima koje društvo, ali i malograđanska sredina nalaže. Kao središnje oružje protiv ustaljenog i društveno predodređenog života, Emma počne upotrebljavati vlastito tijelo. Kako što Andrea Zlatar i sama kaže, tijelo postaje središnjom temom.²² Ono biva izloženo pogledu izvana, vanjskom oku, izloženo opasnosti, nekoj vrsti krajnjih, radikalnih stanja.²³

---

²⁰ Flaubert, G.: *Gospođa Bovary*, ABC naklada, Zagreb, 2003., str. 35.

²¹ Zlatar, A.: *Tekst, tijelo, trauma: ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti*, Ljevak, Zagreb, 2004. str. 108.

²² Ibid. str. 109.

²³ Ibid. str. 109.

Emma, manipulirajući svojim tijelom kao simbolom vlastite seksualnosti, pridobija druge muškarce tjelesno, ali i duhovno. Nadalje, kada govorimo o fatalnoj Emmi Bovary, vidljiva je rodna transgresija u odnosu na njezina supruga Charlesa. Emma počinje poprimati muške osobine, počinje djelovati, dominirati društvenom sredinom, a samim tim ujedno se suprotstavljati društvenom poretku i patrijarhalnoj sredini. Kod Emme, ljubavna veza prerasta u njezinu vlastitu opsesiju. Ona ne prihvaća drugo, opire se društvenim konvencijama te naposljetku potpada pod vlastiti utjecaj.

Naposljetku, Emma bježi od patrijarhalnoga načina života, a nadu pronalazi u vjeri i Bogu.

Kad živčana kriza dođe do svog vrhunca, čak ako ju je subjekt tražio, kao sredstvo da pobjegne iz neke neugodne situacije i u nju se uvlači kao u neko sklonište, on više malone ne čuje, više malone ne vidi, postao je malone ova grčevita i zasopljena egzistencija koja se praćaka na krevetu.²⁴

Emma, koja je čitavoga života suprotstavljena društvenome sustavu i poretku kojem se ne može oduprijeti, ne uspijeva naći sraz između iluzija i zbilje, snova i jave, želja i mogućnosti. Ona naposljetku ipak biva kažnjena, a jedini izlaz pronalazi u vlastitome ubojstvu. Kako bi okaljala svoje grijeha, ispija otrov. Osim što ubija sebe samu, time istodobno ubija i vlastite iluzije, ali i maštu koja je imala kobne posljedice za njezinu cjelokupnu obitelj.

---

²⁴ Ibid. str. 198.

7. Zaključak

Film se vraća u 19. stoljeće, a karakterizira ga detaljiziran prikaz seoske i gradske sredine, Emmine svečane haljine, prikaz interijera, eksterijera i sl. Također, filmska adaptacija iz 2014. godine ponajviše odstupa od stvarnoga književnoga djela te ne sadrži ključne elemente koji su jedni od najvažnijih pokretača radnje u romanu poput Emmine trudnoće, boravka u samostanu, bala na kojemu pobliže upoznaje aristokratsko društvo te sajma koji najvjernije projicira malograđansku sredinu.

Iz svega navedenog, vidljivo je da sve tri filmske inačice znatno odstupaju od književnoga djela. Izostavljaju se ključni elementi koji se smatraju jednim od najznačajnijih pokretača radnje, ali i retrospekcije koje se referiraju na djetinjstvo pojedinih protagonista. Time se sugerira to da je redateljima omogućena sloboda vlastita izbora, ali i prikaza navedenog romana iz vlastite perspektive. Redatelji su se pritom koristili nekim umetnutim, ali i nekim izbačenim dijelovima koje su smatrali bitnima ili manje bitnima. Iako postoji mnogo filmskih inačica navedenog klasika, postoje i razne interpretacije. Smatram da prije svake filmske ekranizacije knjige, primarno bismo ju trebali pročitati i pustiti mašti na volju, jer film nam stvori već *šablonizirane, gotove* likove, a onda mjesta mašti više nema.

8. Popis literature

1. Biti, M. i Marot Kiš, D. : *Poetika uma*. Osvajanje, propitivanje i spašavanje značenja, Zagreb, 2008., str.155.
2. Filipović, R.: *Hrvatski jezik za državnu maturu*, Element, Zagreb, 2011., str. 136. – 139.
3. Flaker, A. ur.: *Povijest svjetske književnosti*, Mladost, Zagreb, 1975., str. 335.
4. Moi, T.: *Seksualna/ tekstualna politika*, AGM, Zagreb, 2007., str. 72. – 80.
5. Solar, M.: *Suvremena svjetska književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1982., str. 65.
6. Stam, R.: *Literature through film: realism, magic, and the art of adaptation*, Blackwell, Oxford, 2005., str. 165. – 182.
7. Zlatar, A.: *Tekst, tijelo, trauma: ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti*, Ljevak, Zagreb, 2004., str. 108. – 198.

Izvori

1. Flaubert, G.: *Gospođa Bovary*, ABC naklada, Zagreb, 2003.

Internetski izvori

1. Čitaj knjigu, <https://citajknjigu.com/gospodin-bovary-i-mucenik-stila-gustav-flaubert/>
(datum preuzimanja: 8.8.2017.)
2. Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19850>(datum preuzimanja: 8.8.2017.)